

УДК 159.923

Л. Д. ЗАГРАЙ

м. Івано-Франківськ
todoriv_larisa@i.ua

СПОСОБИ КОНСТРУЮВАННЯ «Я»: НОВІ ПІДХОДИ У ДОСЛІДЖЕННІ

У статті висвітлено питання дослідження особистості у постмодерністських проєкціях. Розкрито поняття «Я» як контекстуальне, рухливе, плинне, що конструюється завдяки комунікативним процесам, має лігвістичну природу і постулюється постмодернізмом. Зазначено, що конструювання «Я» здійснюється на основі індивідуальної системи значень, яка відбиває ставлення до себе і являє собою континуальну систему концептів, які конструюються у процесі міжособистісної взаємодії в певному контексті в результаті інтерпретації. Обґрунтовано психосемантичний метод як провідний у дослідженні способів концептуалізації «Я». Визначено, що концептуалізація «Я» може здійснюватися на рівні пасивного відображення, шляхом застосування готових, стереотипних інтерпретативних схем чи продуктивного, яке передбачає конструювання, створення нових, оригінальних схем «Я».

Ключові слова: особистість, індивідуальна система значень, концепт, способи конструювання «Я», ставлення до себе.

Сучасний світ мінливий, фрагментарний і не стабільний, в якому існує особистість, яка змінюється і водночас, змінює світ. Саме таке розуміння розвитку особистості актуалізується постмодернізмом і є ознакою сучасності. Тому виникає необхідність осмислення поняття «особистості» у постмодерністських проєкціях та пошуку нових підходів у дослідженні «Я» сучасної людини.

Особистість як феномен розглядається у різних теоріях по-різному, зокрема як енергетична система у психоаналізі. Суть її полягає у розкритті лібідо, інстинктів, агресивних імпульсів. З іншого боку, у соціальних теоріях, транзактному аналізі, особистість є сумою ролей, які вона грає. У соціальних когнітивістів, біхевіористів особистість асоціюється з інформаційним процесором, коли вона є системою частин, які пов'язані причинно-наслідковими зв'язками. Однак, епоха постмодерну актуалізує абсолютно нові підходи у розумінні природи особистості. Особистість розглядається як така, що постійно перебуває у процесі становлення, розвитку. Як зазначається у теорії особистісних конструктів Дж. Келлі, вона активно досліджує і конструює власний світ, створює власні теорії щодо своєї суті, рефлексує своє життя, інтерпретує події, створює конструкти, які й відбивають її спосіб категоризації, розуміння себе, інших та світу в цілому [1].

Нове «Я» є рухливим, плинним, таким, що відчуває на собі вплив інших і не поспішає створювати свій індивідуальний образ «Я», свій текст. Воно намагається бути контекстуальним, «вписуватися» у певні рамки зрозумілості [2, 10]. Конструюється таке «Я» завдяки комунікативним процесам і має лігвістичну, а не біологічну,

психологічну чи когнітивну природу. Саме така ідея пронизує соціально-конструктивістську теорію, що належить до постнекласичних наукових підвалин. Людина тлумачиться як соціальна конструкція, вплетена у складні суспільні процеси, де мова є і продуктом, і продуцентом дійсності. Саме таке розуміння особистості дозволяє змістити акцент з пошуку «Я» як сутності на способи конструювання «Я». Тому важливим завданням є окреслення цих способів та пошук методології, методів їх дослідження. Мета статті полягає у розкритті нових підходів дослідження «Я» як континуальної системи концептів, що конструюються в процесі міжособистісної взаємодії в результаті продуктивної чи репродуктивної інтерпретації.

Згідно гіпотези Е. Сепіра та Б. Уорфа, людина бачить світ у відповідності до свого мовного членування, розрізняє те, що їй дозволяє побачити її мовне членування світу [3]. Отже, у мовленнях, вчинках відбивається її уявлення, досвід, сконструйований із смислів, концептів, конструктів.

Цілий ряд дослідників (Л. Виготський, В. Гумбольдт, Е. Гуссерль, Дж. Келлі, Д. Леонт'єв, О. Леонт'єв, Ю. Лотман, Ч. Осгуд, В. Петренко, Ф. де Соссюр, Г. Шпет, К. Ясперс та інші) відстоюють думку про своєрідне та неповторне розуміння людиною кожної події, явища, інших людей, себе. Іншими словами, у кожній людини існує своя своєрідна інтерпретація кожного значення, вираженого у поняттях, конструктах, концептах, смислах. Хоча незважаючи на індивідуальний характер значень, вони є контекстуальними, у них відбиваються актуальні смисли, які циркулюють у ментальному просторі особистості.

У кожній особистості є своя, індивідуальна система значень, яка відбиває ставлення до себе, яку можна трактувати як сконструйовану в процесі міжособистісної взаємодії концептуальну систему, що відображає способи інтерпретації нових знань. Одиницями концептуальної системи ставлення до себе є концепти-сенси – це усе, що знає особистість, думає, припускає щодо себе. Концептуальна система утворюється не тільки в результаті зовнішніх впливів об'єктивної дійсності на особистість, але й є результатом рефлексії як самостійної роботи мислення над структурами смислу.

Поняття «концепт» визначається науковцями як мінімальна одиниця досвіду, яка вербалізується за допомогою слова; як особлива структура репрезентації досвіду у свідомості; як мисленнєве утворення, яке відображає ментальні і психічні ресурси нашої свідомості. Проблеми вивчення концептів присвячені численні праці як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників: Н. Арутюнова, В. фон Гумбольдта, Дж. Лаккофа, А. Леонтьєва, Д. Лихачова, Ю. Степанова, І. Стерніна, Б. Уорфа та ін. У когнітології концепт відіграє роль посередника між словом та реальністю, а тому концепт – це весь потенціал значення слова, який включає в себе крім основного змісту суб'єктивний, який створений індивідом і перевірений ним на практиці. Цим концепт і відрізняється від конструкту. Конструкт — це не обов'язково дискретна опозиція. Як правило, це більше чи менше подрібнена шкала. Концепт задає номінальну шкалу (клас, поняття), конструкт як мінімум шкалу порядку, а фактично і шкали більш високих рівнів.

Отже, індивідуальну систему значень слід розглядати як континуальну систему концептів, смислів, які конструюються у процесі міжособистісної взаємодії в певному контексті в результаті інтерпретації, яка передбачає семіотизацію. У процесі семіотизації відбувається концептуалізація «Я», яка може здійснюватися на рівні пасивного відображення, шляхом застосування готових, стереотипних інтерпретативних схем, які існують у культурі, спільноті чи продуктивного, яке передбачає конструювання, створення нових, оригінальних схем «Я». На основі індивідуальної системи значень, яка являє собою певну конфігурацію концептів «ставлення до себе» можна досліджувати способи конструювання «Я» особистості, які можуть бути продуктивні чи пасивні.

Одиницями значення як відомо, є семантичні компоненти лексики, які утворюють його

структури, є носіями цих елементів, і відповідність їм ознак відображуваного фрагменту дійсності дозволяють виразити його у слові [4]. Звідси випливає, що досліджувати індивідуальну систему значень, систему концептів, інтерпретативних схем ставлення до себе можна на основі семантичних одиниць тексту, що й визначило вибір методів дослідження.

На першому – орієнтувальному етапі констатуючого експерименту з метою вільної актуалізації у досліджуваних власних, ненав'язуваних експериментатором когнітивно-афективних утворень, які відбивають індивідуальну систему значень ставлення до себе ми виявляли схеми інтерпретації за допомогою методики «Хто Я?» М. Куна, Т. Макпертланда. Крім того, передбачалося емпіричне з'ясування того, як самі досліджувані репрезентують себе, які схеми оцінювання «Я» присутні у їхньому досвіді. Схеми інтерпретації – це пояснювальні схеми, які дозволяють сприймати, визначати реальність, спрямовувати осмислення ситуації.

З метою виявлення попередньої імпліцитної моделі ставлення до себе у досліджуваних ми виділили найбільш типові характеристики, за якими вони описували власне «Я», шляхом підрахунку частоти появи їх у вибірці. Для того, щоб визначити способи конструювання «Я» ми обрали вибірку молодих людей 22–27 років, які не можуть працевлаштуватися.

Узагальненими схемами оцінювання «Я» досліджуваних ми виділили: діяльне «Я» (Я-інтереси, уміння, заняття) (157); фізичне «Я» (фізичні дані, звички, пристрасті) (122); соціальне «Я» (позначення статі, групова, навчально-професійна ролі) (89); «перспективне Я» (професійна, матеріальна перспективи) (48) та «рефлексивне Я» (персональна ідентичність, емоційне ставлення) (22). Здійснивши якісний аналіз самоописів, виділено ще один показник схем інтерпретації – зміст. Відповідно, визначено схеми оцінювання «Я», які стосуються активності, діяльності; емоцій, переживань; взаємодії, спілкування; здібностей, схильностей, досягнення. Найбільш часто у вибірці досліджуваних зустрічаються схеми, які стосуються здібностей, схильностей, досягнень. Типовими характеристиками ми виділили: привабливий (47%), мужній (40%), розумний (34%), несамотійний (33%), залежний від умовностей (32%), впевнений (30%), практичний (29%), прагне перемагати (28%), відповідальний (28%), атлетичний (27%), схильний до ризику (25%), напористий (23%), сильний (22%), покладається на себе

(22%), непослідовний (18%), скритий (17%), владний (16%).

Схеми, які стосуються активності, діяльності – рішучий (50%), активний (49%), лінивий (47%), спокійний (42%), імпульсивний (42%), не озадачує себе (35%), рухливий (29%), наполегливий (27%), обачний (25%), в'ялий (17%).

Схеми, які стосуються спілкування, взаємодії – амбіційний (43%), комунікабельний (42%), відвертий (42%), має власну позицію (41%), схильний вести за собою (40%), вірний друг (39%), розуміє інших (39%), надійний (37%), відвертий (35%), незалежний (35%), індивідуалістичний (33%), тактовний (30%), здатний конкурувати (25%), довірливий (27%), може розрадити, втішити (26%), ніжний (24%), дотримує слова (22%), байдужий до інших (22%), прямолінійний (21%), непередбачуваний (21%), незалежний (20%), схильний до домінування (19%), готовий допомогти (18%), замкнений (18%), тактовний (17%), егоїстичний (17%), піддається впливу (16%), сором'язливий (15%), улесливий (12%).

Схеми, які стосуються емоцій, переживань – добрий (35%), життєрадісний (28%), чуйний (23%), роздратований (21%), емпатійний (18%), оптимістичний (15%), напружений (17%). Отже, отримані характеристики ми означуємо як змістову основу схем інтерпретації ставлення до себе молодих людей.

Дослідження способів конструювання «Я» (пасивного, репродуктивного чи продуктивного, рефлексивного) здійснювалося за показниками рівня когнітивної складності (когнітивної диференційованості). Досліджувані здатні до продуктивної семіотизації створюють більш складні і багатомірні семантичні простори, застосовують когнітивні типи інтерпретації. За визначенням В. Похилька, «когнітивна диференційованість» – це міра того, наскільки складним і багатомірним є сприймання людиною даної галузі досвіду. Останнє обмеження не випадкове, оскільки людина може бути когнітивно диференційованою в одній галузі й недиференційованою – в іншій [5].

Розмірність простору (число незалежних категорій факторів) відповідає когнітивній складності свідомості суб'єкта у певній галузі. Кількість та розмірність незалежних факторів, отриманих в ході обробки даних семантичного диференціалу, свідчить про конфігурацію суб'єктивного семантичного простору у колективній свідомості досліджуваних.

При пошукові релевантних свідомості концептів ми опиралися на характеристики первин-

них схем інтерпретації ставлення до себе виявлених на попередньому етапі. Уніфікувавши численні синонімічні прикметники до базових, якими користуються найбільш часто досліджувані при сприйманні та оцінюванні себе, було створено 54 шкал-антонімів. З метою полегшення аналізу отриманих результатів, ці 54 особистісних схем-концептів було умовно розподілено на декілька базових категорій: активність, діяльність; спілкування, взаємодія; емоції, переживання; схильності, здібності, досягнення. Отримані шкали-антоніми набули статусу біполярних та градуальних вербальних шкал у формі семантичного диференціалу. Здатність та уміння оцінювати поняття за полярними ознаками свідчить про наявність у особистісному досвіді особистості відповідної схеми. Основне завдання психосемантичного методу полягає у реконструкції індивідуальної системи значень, концептів, через призму яких відбувається сприйняття суб'єктом світу, інших людей та самого себе.

Психосемантичний метод досліджує різні форми існування системи концептів у індивідуальній свідомості, самосвідомості (образи, символи, комунікативні і ритуальні дії, а також словесні поняття). У даному контексті особистість розглядається як носій певної картини світу. Метод спрямований на виявлення співвідношення та взаємодії значення та смислів, досліджуваних смислових зв'язків між об'єктами і становить свою комбінацію методу контрольованих асоціацій та процедуру шкалування.

У методі семантичного диференціалу вимірювані об'єкти (текст, судження) оцінюються за рядом біполярних градуальних шкал, полюси яких задані за допомогою вербальних антонімів. Оцінки понять за окремими шкалами корелюють між собою, а за допомогою факторного аналізу вдається виділити пучки таких високорелюючих шкал, згрупувати їх у фактори [6]. Іншими словами, суб'єкт щось класифікує, оцінює, шкалує, виносить судження про подібності і відмінності тощо. Завдяки багатомірній статистиці (факторному аналізу, кластерному) виявляються структури, які лежать в основі такого шкалування.

Завдяки процедурі семантичного диференціалу ми отримали числові дані по вибірці, які надалі піддавалися факторному аналізу. У результаті факторизації даних семантичного диференціалу ми виявили систему концептів ставлення до себе у молодих людей, яким важко знайти роботу, і яка включає три фактори (загальна дисперсія 57,81%). До складу першого з них, який пояснює 23,77% загальної дисперсії, увійш-

ли 10 вербальних шкал, порядок перерахування яких відповідає величині її факторних навантажень: комунікабельний (0,86); веселий (0,84); безтактний (0,83); непередбачуваний (0,82); незалежний (0,81); лінивий (0,75); впевнений (0,67); шукає визнання (0,58); має власну позицію (0,45); байдужий (0,42).

Виходячи із значень перших п'яти шкал, які у складі даного фактору мають найбільші навантаження (понад 0,8), він одержав умовну узагальнюючу назву «Некероване спілкування». Таке спілкування зумовлене байдужістю до інших людей, прагненням самоствердження. Такий зміст шкал певною мірою відбиває ті смисли, ідеї, які пропагуються серед сучасної молоді. Спілкуючись між собою, кожен намагається проявити себе, незважаючи на інших людей, демонструючи незалежність та впевненість.

Другий з отриманих факторів є менш значущим, оскільки пояснює 19,6% дисперсії. До його складу увійшло вісім вербальних шкал: спрямований на спілкування з іншими (0,77); активний (0,75); схильний до конкуренції (0,72); атлетичний (0,62); шукає визнання (0,57); невірноважений при вирішенні ситуації (0,57); веселий (0,53); спрямований на суперництво (0,46).

Найбільші навантаження у даному факторі здобули перших три шкали (понад 0,7). У зв'язку з цим його було названо «Активно-конкуруюче спілкування». На засадах конкуренції та суперництва ґрунтуються стосунки молодих людей, тому не випадковим є важливість даного концепту в індивідуальній системі значень молодих людей.

Третій з отриманих факторів є помітно менш значущим, оскільки пояснює лише 14,24% дисперсії. До його складу увійшло дев'ять вербальних шкал: активний (0,71); сильний (0,68); байдужий (0,65); подавляє агресію (0,62); непрогнозований (0,57); спрямований на спілкування (0,54); схильний до ризику (0,52); непослідовний (0,52); імпульсивний (0,50).

Найбільші навантаження у даному факторі мають перші чотири шкали (понад 0,6). Узагальнивши семантичний зміст найбільш значущих шкал, даний фактор отримав назву «Маскулінна активність».

Таким чином, кожна з трьох виокремлених категоріальних основ містить у собі велику кількість дискрипторів, і, крім того, окремі з цих дискрипторів з різними факторними навантаженнями входять до складу кожної категоріальної основи, що свідчить про низьку когнітивну складність.

Отже, актуальними концептами-смислами ставлення до себе в індивідуальній системі зна-

чень молодих людей, яким складно знайти роботу виявили «некероване спілкування», «активно-конкуруюче спілкування» та «маскулінна активність». На нашу думку, важливість концептів «спілкування» є беззаперечною, адже для молодих людей спілкування є однією із провідних діяльностей, в якій вони задовільняють потреби у самопізнанні та самоствердженні. Однак, зміст його має свою специфіку, що можливо й утруднює процес працевлаштування.

Отримана конфігурація факторів психосемантичного простору свідчить про низьку когнітивну складність у сфері осмислення понять, які відбивають «ставлення до себе», що дозволяє робити висновок про наявність репродуктивної семіотизації у конструюванні «Я», що можливо й утруднює процес працевлаштування.

Таким чином, трактування особистості у постмодерністському ключі, як непостійної, плинної і мінливої реальності вимагає від дослідників і нових підходів у її вивченні. Новий поворот у науці дозволяє тлумачити «Я» як континуальну систему концептів ставлення до себе, що конструюється в процесі соціальної взаємодії в результаті інтерпретації. Концептуалізація «Я» може здійснюватися на рівні пасивного відображення, шляхом застосування готових, стереотипних інтерпретативних схем, які існують у міжперсональному просторі індивіда чи продуктивного, що передбачає конструювання, створення нових, оригінальних схем «Я». Прогностичним показником способів конструювання «Я» (продуктивний чи пасивний) визначено рівень когнітивної складності. При низькому рівні когнітивної складності переважає пасивний спосіб конструювання «Я», що й утруднює процеси самореалізації молодих людей. Провідним методом визначення способів конструювання «Я» є психосемантичний з подальшою факторизацією даних.

Список використаних джерел

1. Келли Д. Теория личности: Психология личностных конструктов / Д. Келли // Пер. с англ. и науч. ред. А. А. Алексеева. – СПб. : Речь, 2000. – 248 с.
2. Титаренко Т. М. Сучасна психологія особистості: навчальний посібник / Т. М. Титаренко. – 2-е вид. – К. : Каравела, 2013. – 372 с.
3. Whorf B. L. Language, thought and reality / B. L. Whorf // Selected writings of Benjamin Lee Whorf. Ed. John B. Carroll. — New York: Wiley, 1956.
4. Похилько В. И. Когнитивная дифференциация / В. И. Похилько // Общая психодиагностика ; под ред. А. А. Бодалева, В. В. Столина. – М. : Изд-во МГУ, 1987. – С. 238–240.
5. Osgood C.E. Studies on the generality of affective meaning systems / C.E. Osgood. – American Psychologist, 1962. – v.17. – P. 10–28.
6. Петренко В. Ф. Основы психосемантики / В. Ф. Петренко. – 2-е изд., доп. – СПб. : Питер, 2005. – 480 с.

L. ZAHRAI

Ivano-Frankivsk

THE WAYS OF THE «EGO» CONSTRUCTION: NEW APPROACHES IN THE STUDY

The article deals with the study of a personality in postmodern projections. The author defines the concept «personality» in psychoanalytic, transaction, cognitive interpretations, which do not satisfy the requirements of a modern fragmentary world. The article reveals the «Ego» concept as something contextual, mobile, unstable, which is constructed by means of communication processes, has a linguistic nature and is postulated by postmodernism. It has been noted, that the construction of the «Ego» is based on the individual system of values, which reflects the self-attitude and is a continual system of concepts constructed in the process of an interpersonal interaction in a certain context as a result of interpretation. The author establishes the psychosemantic method as a leading approach in the studying the ways of the «Ego» conceptualization. It has been determined, that the conceptualization of the «Ego» can be realized at the level of a passive reflection by applying ready stereotypical interpretative schemes or at the level of a productive reflection, which involves designing, creating new, original schemes of the «Ego».

Key words: personality, individual system of values, concept, ways of the «Ego» construction, self-attitude.

Л. Д. ЗАГР А Й

г. Ивано-Франковск

СПОСОБЫ КОНСТРУИРОВАНИЯ «Я»: НОВЫЕ ПОДХОДЫ В ИССЛЕДОВАНИИ

В статье раскрыт вопрос исследования личности в постмодернистических проекциях. Анализируется понятие «Я» как контекстуальное, активное, изменяющееся, что конструируется в коммуникативном процессе, имеет лингвистическую природу и постулируется постмодернизмом. Отмечено, что конструирование «Я» происходит на основании индивидуальной системы значений, которая отражает отношение к себе и являет собою континуальную систему концептов, что конструируются в процессе межличностного взаимодействия в определенном контексте в результате интерпретации. Обосновано необходимость использования психосемантического метода как ведущего в исследовании способов концептуализации «Я». Определено, что концептуализация «Я» может происходить на уровне пассивного отражения, используя готовые, стереотипные интерпретативные схемы или продуктивного, предусматривая конструирование, создание новых, оригинальных схем «Я».

Ключевые слова: личность, индивидуальная система значений, концепт, способы конструирования «Я», отношение к себе.

Стаття надійшла до редколегії 07.04.2014